

TÜRKİYE'DE ORTA SINIFLARIN GELİŞİMİ*

Engin Önen**

Az gelişmiş toplumlar genellikle orta sınıfları zayıf toplumlar olarak nitelenir. Bu toplumlardaki ekonomik ve siyasi istikrarsızlık da, çoğu zaman bu duruma bağlanır. Ancak az gelişmiş ülkelerin de geçirmekte oldukları değişim süreci bazı farklılıklarla da olsa, orta sınıfların gelişmesi yönünde etkiler yapmaktadır.

Türkiye'de orta sınıflara ilişkin inceleme ve araştırmalara baktığımızda, diğer birçok az gelişmiş ülkeden daha güçlü bir orta sınıfın varlığı vurgulanmaktadır. Bu durum da, genellikle, diğer az gelişmiş ülkelerden farklı olarak Türkiye'nin siyasal bağımsızlığını hiçbir zaman yitmemesi ve yüzyıllar süren bir imparatorluğun bürokrasisini devralmasına bağlanır¹. Ancak yüzyıllar süren imparatorluğun bazı özelliklerinden dolayı, geleneksel orta sınıfın gelişmesini engellediği görüşüne sahip olanlar da vardır. Diğer bazıları ise Müslüman- Türk kültürünün bu duruma yol açtığı kanaatini benimserler. Şerif Mardin ise aynı konuda şu görüşleri ileri sürmektedir: "Oldukça yaygın bir klişe'ye göre, Osmanlı İmparatorluğunun sosyal bünyesinin özelliklerinden biri de Batının orta tabakasına tekabül eden bir sınıfın eksikliğidir. Batılı müelliflerinin ortaya attıkları, fakat bizde de benimsenen bu teze göre, Osmanlı Türkleri, cengâverlik ve devlet idaresi ile ilgili işlerden başkalarını faaliyet sahası olarak kendilerine layık görmedikleri için, enerjilerini ticaret ve sanayinin geliştirilmesine sarfetmemişler ve böylece Batıda orta sınıfların meydana gelmesinde pek büyük bir rol oynamış olan tüccar tipi, Müslüman- Türk ahali arasında teşekkül edememiştir. Bu inanca göre, Osmanlı İmparatorluğunda tüccar daha ziyade Hıristiyan ve Musevi ekalliyetlerine has bir tiptir². Mardin'e göre böylece, ticaret ve sanayinin gayri müslimlerin tek elinde olması, Osmanlı İmparatorluğunun her devresinde geçerli bir olgu haline getirilmek istenmiştir. Cumhuriyet öncesi dönemde sanayi ve ticari kurumların tamamına yakınının ecnebilerin elinde bulunması ve modern Türkiye'nin oluşmasında bu kurumların ecnebilerden Türklerin eline geçmesi şeklindeki yakın tarihimizin zihnimizde bıraktığı izler yüzünden "Türkler de bir orta tabaka olmadığı teorisini gerek kendimize gerekse başlarına kabul ettirebilecek bir psikolojik iklim

* Bu makale 3. Sosyal Bilimler Kongresi, ODTÜ, Ekim, 1992'de bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

¹ Kışlalı, Ahmet T., *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, sf. 175.

² Mardin, Şerif, "Türkiye'de Orta Sınıfların Üç Devri", Forum Dergisi, C. 6, No: 69, sf. 11.

Türkiye'de hakim olmuştur³. Bu görüşün doğru olmadığını, Osmanlı İmparatorluğunda, 18. yılın osnaları ve 19. yüzyılın başlarında ticaret ve sanayi ile uğraşan Türk- İslâm grubunun varlığına ilişkin çeşitli belirtiler olduğunu vurgulayan Mardin, bu tabakanın yok oluşunun toplumun iç dinamizminden kaynaklanmadığını belirtmektedir. "1830'larda, muhtelif Avrupa devletlerinden ve bilhassa İngiltere'den ithal edilen malların Türkiye'ye daha kolayca girişini temin etmek maksadı ile yapılan ticari anlaşmalar ve Türk mallarının korunmamış olmaları neticesinde, bu sınıfı o zamana kadar ayakta tutmuş olan imkânların Avrupalıların ellerine geçtiğini görüyoruz⁴."

Cumhuriyet dönemine kadar girişimcilik faaliyetlerinin hemen hemen tamamının azınlıklar elinde bulunduğu bir gerçektir. 1915 yılı itibariyle Türk sanayinde azınlık ve yabancı paylarını konu edinen incelemelere baktığımızda, gerek sermaye sahipliği açısından gerekse işgücü açısından azınlıkların elinde olduğunu göstermektedir.

Milliyet	Sermaye %	Emek %
Türk	15	15
Rum	50	60
Ermeni	20	15
Yahudi	5	-
Diğer	10	-

Tablo- 1 Türk Sanayinde Azınlık ve Yabancı Payları⁵

Cumhuriyet tarihi boyunca iki olay ya da dönüştürme dönemi orta sınıfların gelişmesinin kaynağı olarak benimsenmektedir. Bunlardan birincisi Cumhuriyetin ilanı ve Kemalist reformlardır. İkinci ise 1946- 1950 dönemiyle başlayan kapitalistleşme doğrultusundaki yapısal dönüşümlerdir. Şimdi kısaca bu olgular üzerinde duralım.

1. Cumhuriyet ve Bürokratik Seçkinler:

Cumhuriyetin ilanı ve Kemalist reformlar orta sınıfların ortaya çıkıp gelişmesinde anahtar öneme sahip olaylardır⁶. Çünkü bu olaylar Osmanlı İmparatorluğundan devralınan asker- sivil bürokrasisinin önderliğinde gelişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu sınıf yapısında önemli ağırlığa sahip olan bürokratlar İttihat ve Terakki döneminde ve Cumhuriyetin ilanından sonra da tek parti döneminde bu ağırlığını sürdürmüştür⁷. Bu gelişmeyi Ş. Mardin şöyle betimliyor: "Eski memur sınıfının bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti memur kadrolarına aktarılıyor. Yeni teessüs eden devletçi idarede orta tabaka memurlardan teşekkül edecektir. Bir taraftan ise, Osmanlı memur tipinin en

³ a.g.e., sf. 11.

⁴ a.g.e., sf. 11.

⁵ DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı, Ankara, 1973, sf. 143.

⁶ Neyzi, Nezih, "The Middle Classes in Turkey", Edit., Kemal H. Karpat, *Social Change and Politics in Turkey - A Structural- Historical Analyses*, Leiden Netherlands, 1975, sf. 124.

⁷ Akşin, Sina; *Toplum ve Bilim*, 1977.

Türkiye'de Orta Sınıfların Gelişimi

büyük noksanları maişet problemlerinden doğduğu için memurların artık bu gibi meselelerle uğraşmaması teminat altına alınıyor. Modern Cumhuriyet Türkiyesini yaratma işi bu yeni orta- memur tabakasına emanet ediliyor. Cumhuriyetin ilanından otuz kusur sene sonra arkaya baktığımız zaman inkılapların Türkiye'de yerleşmesine bu orta sınıf tabakasının, kaymakamıyla, hocasıyla, mühendisiyle, hakimiyle en çok yardım etmiş olduğunu apaçık bir şekilde görürüz⁸. " Bir başka anlatımla bürokratların önderliğinde uygulamaya konan modernleşme hareketi aynı zamanda gerek idari mekanizmadaki gerekse diğer kurumlarındaki memurlara dayanıyordu. Modernleşmeyi kapitalizme 'kendi başına geçemeyen' Batı dışı (az gelişmiş ya da geleneksel ...) toplumların Batı toplumlarını hedefleyen bir toplumsal değişme anlayışı olarak ele alabiliriz. Modernleşme hareketi, Batılı toplumların yaklaşık olarak üç dört yüzyılda kendiliğinden eriştikleri ideale (modern aşamaya), Batılı olmayan toplumların çok daha kısa sürede ulaşmak istemelerinden kaynaklanır. Yani bir bakıma tarihi gecikmişliği telafi etme arzusunun da yansımasıdır⁹.

Bürokratik elitler önderliğinde uygulanmaya, çalışılan modernleşme projesi şu kabullere dayanır:

a- Batılı toplumlar sürekli değişen, hareketli toplumlardır. Buna karşılık Batılı olmayan toplumlar değişimin çok yavaş olduğu, ya da hiç değişmeyen durağan toplumlardır.

b- Modern topluma doğru değişmek, Batılı olmayan toplumlarda, kendiliğinden bir süreç olmadığından toplumun çoğunluğunu oluşturan ve gelenekselliğini sürdüren kitlelerin bu süreçte bir güç olarak ortaya çıkmaları söz konusu değildir. Dolayısıyla, batılı olmayan toplumlarda yabancı aristokratik bir seçkinler zümresinin veya Batılı modern kültürünün düşünsel araçlarıyla donanmış yerli bir aydınlar grubunun yahut da her iki grubun yahut da her iki grubun birlikte oluşturacağı bir gücün yol göstericiliğine ihtiyaç vardır¹⁰.

Türk toplumunda da Osmanlıdan Cumhuriyete bürokrasi önderliğinde sürdürülen modernleşme mücadelesi temelde bu anlayışlara uygun düşmektedir. Bu süreç, bir yönüyle burjuvazisi olmayan bir toplumda burjuvazinin işlevini üstlenerek sanayileşmeyi gerçekleştirme, bir yönüyle de burjuva sınıfını yaratma çabasını içerir¹¹. Az gelişmiş ülkelerde üstlendikleri bu işlevden dolayı bürokratlar bazen 'idari burjuvazi' ya da 'bürokratik burjuvazi' olarak da anılırlar¹².

⁸ Mardin, Şerif; a.g.e., sf. 11-12.

⁹ Özbek, Meral; *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim Yay., İstanbul, 1991, Sf. 33.

¹⁰ Köker, Levent; *Modernleşme, kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yay., İstanbul 1990, Sf. 28.

¹¹ Mardin, Şerif; *Din ve İdeoloji*, Ankara, 1969, Sf. 117. Ayrıca Şaylan, Gencay, *Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*, TDOAİE Yay., No: 140, Ankara, 1974, Sf. 71.

¹² Balibar, E., Wallerstein, I.; *İrk, Ulus, Sınıf*, Belirsiz Kimlikler, Çev. Nazlı Ökten, Metis Yay., İstanbul, 1993, Sf. 177.

Bu modernleşme sürecinde bir yandan bizzat devlet tarafından gerçekleştirilen yatırımlar ve diğer yandan da özel girişimciliğin devlet tarafından desteklenmesi aracılığıyla sürmüştür. 1950'lere kadar süren bu gelişmeler, başta asker ve sivil bürokratlar olmak üzere diğer devlet memurlarının da (eğitim ve sağlık personeli gibi) gelir ve saygınlıklarının diğer kesimlere göre yükselişini sağlamıştır.

2. Kapitalistleşme ve Girişimciler:

1940'lardan itibaren girişimci grubun yükselişi 1950'lerde önemli sosyal ve ekonomik dönüşümlerin gerçekleşmesini sağlamıştır. 1946- 1950 döneminde gerçekleşen önemli siyasal değişimlerde (çok partili yaşama geçiş) giderek gücü artan yeni orta sınıfın rolü belirleyici olmuştur¹³. (Bu orta sınıf gruplar terminolojimiz açısından eski orta sınıflara denk düşmektedir.) Bu dönemi, bazıları orta sınıf içindeki ekonomik grupların yükselişi, bürokratik elitin gücünün zayıflaması olarak değerlendirirler¹⁴. N. Göle'de bu dönemi şöyle nitelemektedir: "Devletçi müdahale tarzı yerini kapitalist bir gelişme tarzına bırakır. Bununla eş zamanlı olarak siyasal iktidar elit bürokratlardan 'girişimcilere' geçer¹⁵. Nezh Neyzi aynı doğrultuda olmak üzere, girişimci kesimin etrafında yeni bir yenilik merkezi oluştuğunda, gelişmekte olan bir toplumun modernleşme merkezi olarak bürokratik elitlerin önemini azladığını vurgulamaktadır¹⁶. G. Şaylan da bürokratların egemen gruptan çıkıp orta sınıfa dahil olmalarını bu dönüşüme bağlar. "Cumhuriyet döneminin egemen gruplarından birini meydana getiren bürokrasi toplumsal değişme sürecinde toplumsal hiyerarşideki yerlerini kaybetmiştir. Başka bir deyimle artık Türkiye'deki güçlü sosyal gruplar devlet memurluğuna değil, başka alanlara yönelmiş- girişimcilik gibi; bürokrasinin sınıfsal tabanı orta sınıfların üzerine oturmuştur¹⁷. Bu durum bir yerde, Cumhuriyetin ilanı ile egemen hale gelen bürokrasinin ve diğer devlet memurlarının hem maddi hem de statü yönünden sahip oldukları ayrıcalıkları önemli ölçüde yitirmelerine neden olmuştur.

1950'lerde girişilen kısmi iktisadi liberalizm deneyi orta sınıfın gelişimine oldukça önemli katkılar yapmıştır¹⁸. Bu süreç bir yandan orta sınıfın farklılaşmasına, bir yandan da topluma nüfus içindeki oranının genişlemesine yol açmıştır¹⁹. 1950 sonrası dönemde orta sınıfın çapındaki hızlı genişleme imalat, ticaret ve hizmetlerdeki yeni çalışma gruplarının çıkmasıyla gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde başlayan ve günümüze kadar devam eden dışa bağımlı sanayileşme, hem eski orta sınıf grupların hem de yeni orta sınıf içinde değerlendirdiğimiz grupların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Burada üzerinde durmamızı gereken iki nokta ortaya çıkmaktadır. Birincisi

¹³ Neyzi, Nezh, a.g.e., Sf. 124.

¹⁴ a.g.e., Sf. 125.

¹⁵ Göle, Nilüfer; Mühendisler ve İdeoloji, Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere, İletişim Yay., İstanbul, 1986, Sf. 78.

¹⁶ Neyzi, Nezh, a.g.e., Sf. 148.

¹⁷ Şaylan, Gencay; a.g.e., Sf. 202.

¹⁸ Mardin, Şerif; "Türkiye'de Orta Sınıfların Üç Devri" Foru Dergisi, C.6, No: 69, Sf. 12.

¹⁹ Neyzi, Nezh; a.g.e., Sf. 135.

Türkiye'de Orta Sınıfların Gelişimi

sanayileşme süreciyle küçük üretimin de yaygınlaşmaya başlamasıdır. Bu durum Batılı toplumlarda girişimci orta sınıfın önemli ölçüde ücretlilere dönüşmesi görüntüsünden farklı bir durumdur. Gerçi gelişmiş batı toplumlarında da belli alanlarda küçük girişimciliğin sürdüğü de bir gerçektir ama önemli bir kısmı bugün artık ücretlileşmiştir. İkinci nokta ise, gelişen sanayileşmenin yol açtığı teknik ve bürosal mesleklerin yaygınlaşmasıdır.

Türkiye'deki orta sınıf meslek gruplarını incelediğimizde yeni orta sınıfın yanında eski orta sınıfın önemli ölçüde varlığını sürdürdüğünü görürüz. Sanayileşme süreci içinde erimeleri beklenen bu grupların tersine yaygınlaşmalarına ve bu süreç tarafından desteklenmelerine daha tanık olmaktadır. Küçük üretim ve ticaretin desteklenmesi genellikle işsizliği önlemek ve büyük sanayinin tamamlayıcısı olmasına bağlanmaktadır²⁰. Ama diğer bazı yazarlar ise bu gelişmenin, dışa bağımlı sanayileşmenin doğal bir sonucu olduğu görüşündedirler. Bu görüşü savunanlar küçük sanayinin desteklenmesiyle ilgili birbirine bağlı iki neden ileri sürerler. Biri basit teknolojiye küçük sanayi desteklenerek büyük çapta sanayileşme engellenmekte ve böylece Batılı ürünlerle rekabet edemeyecek durumda tutulmak istenmektedir²¹. İkinci ise muhafazakar bir grubu güçlendirerek kapitalizmi daha geniş bir temele oturtma çabasıdır²².

Boratav eski orta sınıf grupların yaygınlaşmasını bazı yapısal nedenlerle şöyle açıklıyor: Türk ekonomisinin gelişme tarzı bir bakıma Batı kapitalizminin sanayi devrimi diye anılan döneminden önceki görüntüsün andırılmaktadır. Tarıma giren yeni üretim araçlarının etkisiyle eski üretim ilişkileri çözülmekte, mülksüzleşen köylü nüfusun bir kısmı serbest işgücü halini alarak şehirlere yönelmekte ve böylece kapitalist sanayileşmenin ön şartları gerçekleşmektedir. Ancak öte yandan sanayileşme temposu zayıf kalmakta, böylece şehirlere yığılan işgücü, ticaret ve küçük üreticilik içinde hayat sahaları bulmaktadır. Batı'da bir kere sanayi devriminde, bir kere de tekelci kapitalizme geçişte olmak üzere tarım dışında iki büyük 'mülksüzleşme' olayı yaşanmıştır. Türkiye'de bu mülksüzleşme süreci henüz tarım dışında görünmüyor. Küçük üreticiliği tasfiye eden bir sanayileşme veya küçük sermayeye hakim olan bir sermaye temerküzü süreci henüz yok²³.

Örneğin 1927 ve 1970 yılları arasında ülke genel nüfusu iki buçuk kat arttığı halde küçük sanayi işyerlerinin sayısı beş kat artmıştır²⁴. Ayrıca işyeri sayımları imalat sanayindeki küçük işlerinin toplam payının oldukça büyük olduğunu (1970'de % 97. 3) göstermektedir. Ancak bu sayısal üstünlüğe rağmen toplam sanayi üretimine katkıları

²⁰ Avcioğlu- Doğan; Türkiye'nin Düzeni, İkinci Kitap, Tekin Yay., İstanbul, 1979, Sf.890.

²¹ Kıray, Mübeccel; Ülkenin Temel Çelişkileri, *Devrimci Eğitim Şurası*, TÖS Yay., No: 4, Sf. 129.

²² Avcioğlu, Doğan; a.g.e., Sf. 890.

²³ Boratav, Korkut; *100 Soruda Gelir Dağılımı*, Gerçek yay., İstanbul, 1969, Sf. 182.

²⁴ Çelebi, Nilgün; *Aydın'daki Küçük Sanayilerin Sosyolojik Açından İncelenmesi*, E. Ü. Edebiyat Fak. Yay., No: 26, İzmir, 1983, Sf. 18.

oldukça düşüktür (% 16. 1)²⁵. Yerasimos'un bu durumla ilgili yorumu şöyledir: "büyük burjuvazi ister üretim ister ithalat yoluyla olsun, mal kaynaklarını elinde tutar ama bunların dağıtımı ile ek ürünlerin yapım işlerini kendi denetiminde küçük burjuvazi aracılığıyla gerçekleştirir²⁶. " H. Ziya Ülken de benzer bir şekilde küçük imalathanelerin büyük endüstri tarafından meydana getirildiği, çünkü büyük sanayinin onlara muhtaç olduğu görüşünü savunur²⁷. Doğan Avcıoğlu ise, küçük sanayi ve el sanatları üyelerinin üç grupta değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürer "Bunlardan birincisi genellikle geleneksel nitelikte olan ve büyük sanayinin gelişmesiyle, gitgide, pazarlarını yitirerek ortadan çekilen teşebbüslerdir. Meselâ geleneksel deri ve kösele sanayi zamanla tesfiyeye uğramaktadır.

İkinci grup, büyük sanayiinin tamamlayıcısı olarak faaliyet gösteren ve onun bazı mamul, yarı- mamul girdilerini, ara mallarını üreten küçük sanayidir. Mesela ileri kapitalist ülkelerde, büyük sanayinin dalları halinde ya da ona bağlı işletmeler olarak, küçük sanayi önemli bir gelişme ağöstermişe benzemektedir. Bu tür küçük sanayiinin müşteri ile direkt teması yoktur. Daha doğru bir deyimle, müşterisi büyük sanayidir. Türkiye'de büyük sanayiinin tamamlayıcısı olan bir küçük sanayiinin az çok gelişmesi mümkündür.

Üçüncü gruba, bu mamullerinin özelliği dolayısıyla büyük sanayie rağmen yaşama şansı olan küçük sanayiinin yanı sıra, ileride tesfiyesi mümkün olmakla birlikte, şimdilik gelişme ağösteren küçük sanayi dahil edilebilir²⁸. "

Sonuç olarak gerek büyük sanayinin destekleyici konumuyla, gerek istihdam olanakları sağlamasıyla, gerekse siyasal çatışmayı azaltma işlevleriyle ülkemizde küçük üretim ve girişimcilik oldukça yaygın bir görünüm sergilemektedir.

Şimdi de yeni orta sınıfın gelişimi üzerinde kısaca duralım. Türkiye'de yeni orta sınıfın en büyük bölümünü memurlar oluşturur. Memurların toplam nüfus içinde önemli bir ağırlığa sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bunun en önemli nedenlerinden biri Osmanlıdan günümüze Türkiye'nin yönetsel yapısı ve gelenekleridir. Memur sayısının yüksek olmasın diğeri bir nedeni de, Türkiye'deki genel istihdam koşullarının yarattığı kimi zorlamalardır²⁹. Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde, örneğin; 1910 yılında 137538 olan memur sayısı Cumhuriyet dönemiyle giderek artmıştır. 1930 yılında 104115 olan memur sayısı 1938'de 1344779'a yükselmiştir. Daha sonra 1946'da 222116 ya ulaşan memur sayısı, 1963'de 449869 ve 1976'da ise 962537'e ulaşmıştır³⁰. Günümüzde ise bu sayı çok daha yüksektir. Toplam ücretliler içinde de devlet memurlarının sayısı oldukça yüksektir. (Örneğin 1970'de % 15. 72)³¹.

²⁵ a.g.e., Sf. 17.

²⁶ Yerasimos, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Türkçesi Babür Kurucu, 3. Baskı, Gözlem Yay., İstanbul, 1980, Sf. 865.

²⁷ Ülken, Hilmi, Z.; *Yeni Orta Sınıflar*, *Bayrak Dergisi*, Sayı:8, Şubat 1972, Sf. 8.

²⁸ Avcıoğlu, Doan; a.g.e., Sf. 891-892.

²⁹ Bozkurt, Ömer, a.g.e., Sf. 8-9.

³⁰ a.g.e., Sf. 8.

³¹ a.g.e., Sf. 9.

Türkiye'de Orta Sınıfların Gelişimi

Yeni orta sınıfın yönetsel mekanizma dışında diğer diğer önemli bir kaynağı da gelişen sanayi ve ticarettir. Ya da örgütlülüktür. Örgütlü yaşamın tüm düzeylerinde bürokratik sistem vardır. Onun için özellikle 1950'lerden itibaren hızlanarak gelişen özel sektörün de teknik ve bürokratik işgücüne gereksinimi artmıştır. Türkiye'de özel kesimin bürokratik yapılarına yönelen işgücünün önemli bir oranı kamu kesiminden gelmektedir. Bu hareketlilik, Berger'in deyimiyle "administrative- clerical bir bürokrasiden manegerial- tecnicel bir bürokrasiye" dönüşüm³² anlamına gelmektedir. Örneğin 1965'te bu konuda yapılan bir araştırma, Türkiye'de özel sektörde yer alan yöneticilerin % 35'inin devlet kesiminden geldiğini göstermektedir³³.

Ayrıca hızla gelişen hizmetler kesimi de profesyonelleşmiş ve uzmanlaşmış işgücüne agereksinin yaratmaktadır. Böylece eğitim, sağlık ve eğlence gibi alanlar yeni orta sınıfın kaynakları arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Buraya kadar çeşitli gelişmelerin, işgücünün yapısı ve dağılımı üzerine yaptığı etkilerin Türkiye'de geniş bir eski ve yeni orta sınıf gruplarının varlığına olanak tanıdığını vurguladık. Şimdi de işgücünün sektörel ve mesleki dağılımı ve işteki konumunda meydana gelen gelişmeler üzerinde duralım.

Yıl	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmetler (%)
1960	78. 0	10. 0	12. 0
1977	62. 0	14. 0	24. 0
1987	55. 7	18. 1	26. 2

Tablo- 2 Türkiye'de İşgücünün Sektörel Dağılımı (1987)³⁴

Kaynaklar arasında ufak tefek sapmalar olmasına karşılık, genel olarak Türkiye'deki işgücünün sektörel dağılımında tarımsal işgücünün azalıp, sanayi ve hizmet sektöründe çalışanların artışına tanık olmaktadır.

Mesleki dağılıma ilişkin çok sağlıklı verilere sahip değiliz. Bize bu konuda sayısal bilgiler sağlayan Genel Nüfus Sayım sonuçlarında 1927'den beri kullanılan sınıflamaların farklı olması, sağlıklı karşılaştırmalar yapmamızı engellemektedir. Özellikle 1945'e kadarki mesleki sınıflama daha sonrakilerden oldukça farklıdır. Onun için çalışan toplum nüfusunun iş veya meslek dağılımını 1927- 1945 arası ve 1955 ile 1985 arası olmak üzere iki ayrı tablo oluşturarak incelemeye çalışacağız.

Çalışan toplam nüfusun mesleki dağılımına ilişkin veriler için kullanılan meslek sınıflamaları ülkeden ülkeye, hatta yukarıda da görüldüğü gibi aynı ülkede yıllara göre değişmektedir. Bu da bizi gerek ülkeler arası gerekse aynı ülkede zaman içinde sağlıklı karşılaştırmalar yapmaktan alıkoymaktadır. Ancak genel hatlarıyla bu tabloları incelediğimizde tarım ve hayvancılıkla ilgili meslek üyelerinin oranında sürekli bir azalış, profesyonel ve idari meslekler ve bürosal iş sahiplerinin oranında bir artış görülmektedir. 1927- 1945 verilerinde tarım ve hayvancılıkla uğraşanların sayısında

³² Berger, Moroe; "The Middle Class in The Arab World", The Middle East in Transition, ed. Walter Z. Laquer, New York, 1958, Sf. 71. Aktaran Neyzi, Nezih, Sf. 132.

³³ a.g.e., Sf. 132.

³⁴ The World Bank, Ağustos, 1979, Sf. 163 Ayrıca Eurostat, Basic Statistics of The Community, Luxembourg, 1989, Sf. 117.

Engin Önen

görülen artış ise, o dönem nüfus sayımlarında mesleksel dağılımla ilgili bilgilerin sağlıklı bir şekilde toplanamamasından kaynaklanmaktadır. Zaten tabloda sınıflanamayanların oranının yüzde kırkların üzerinde olması da bunu göstermektedir.

Meslekler	1927	1945
Teknik ve serbest meslekler	0. 68	0. 86
Memurlar (1945'te asker dahil)	0. 72	5. 00
Ticaret, işverenler yüksek dereceli çalışanlar	2. 78	2. 41
Tarım, hayvancılık, balıkçılık	47. 40	64. 70
Taşımacılık ve haberleşme	0. 17	1. 22
Madencilik ve taş ocaklarında çalışanlar	0. 37	0. 45
Zanaatkâr, sanayi işçisi, memurlar	3. 23	4. 90
Kol işçisi	0. 99	0. 23
Hizmetler	1. 32	0. 43
(Asker dahil) Bilinmeyenler	43. 63	19. 76
Toplam		

Tablo- 3 1927- 1945 Yıllarında Türkiye'deki Çalışan Nüfusun İş veya Meslek Gruplarına Göre Dağılımı (%)³⁵

Meslekler	1955	1970	1985
İlmi ve teknik elemanlar Serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili meslekler	1. 30	3. 67	4. 92
Müteşebbisler, direktörler ve üst kademe Yöneticileri	1. 85*	0. 56	0. 81
İdari personel ve benzeri çalışanlar	-	2. 28	3. 56
Ticari ve satış personeli	2. 20	3. 06	4. 75
Hizmet işlerinde çalışanlar	2. 27	3. 68	5. 40
Tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık işlerinde çalışanlar	77. 26	66. 81	58. 71
Tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar	10. 59	9. 04	21. 79
Diğerleri ve bilinmeyenler	4. 53	10. 90	0. 06
Toplam	100. 00	100. 00	100. 00

Tablo- 4 1955- 1985 Yılları Arasında Türkiye'deki Çalışan Nüfusun İş veya Meslek Gruplarına Göre Dağılımı (%)³⁶

Not:1955 yılına ait veriler 15 yaş ve yukarısını, diğerleri ise 12 yaş ve yukarısını içermektedir.

³⁵ Karpat, Kemal; "Structural Change, Historical Stages of Modernization and The Role of Social Groups in Turkish Politics", *Social Change and Politics in Turkey*, Brill, Leiden, 1973, Sf. 64-66.

* 1955 yılı verileri içinde bu oran 'İdari Personel ve Benzeri Çalışanlar' kategorisini de içermektedir.

³⁶ DIE, 1955 Genel Nüfus Sayımı, Ankara
DIE, 1977 Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara
DIE, 1980 Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara

Türkiye'de Orta Sınıfların Gelişimi

İşgücü açısından meydana gelen diğer önemli bir gelişme de, işgücünün konumunda meydana gelen değişimlerdir. Sanayileşmeyle ve ona bağlı örgütlenmeyle birlikte işgücünün ücretlileşme oranında sürekli bir artış meydana geldiğini biliyoruz. Ülkemizde de işgücünün konumunda buna koşut değişimlere tanık olmaktadır. Ülkemiz çalışan nüfusunun ücretlileşme oranı, köylülüğün ve küçük üretimin önemli ölçüde devam etmesi nedeniyle henüz gelişmiş Batı toplumlarındaki oranın bir hayli altındadır. Ancak özellikle kentleşme ve sanayileşme süreciyle birlikte bu oranın giderek arttığı gözlenmektedir.

Mesleki konum	Genel			Kent
	1955	1970	1985	1985
Ücretli	13. 30	27. 60	33. 95	53. 43
Kendi Hesabına Çalışanlar	26. 95	26. 70	22. 68	18. 63
Ücretsiz Aile İşçisi	54. 64	45. 00	42. 43	21. 59
İşveren	0. 33	0. 70	0. 94	6. 35
Bilinmeyen	4. 78	-	-	-
Toplam	100. 00	100. 00	100. 00	100. 00

Tablo- 5 Türkiye'de Çalışan Nüfusun Yıllara Göre mesleki Konumunda Meydana Gelen Değişmeler (%)³⁷

Bu veriler bize ücretli konumda çalışanların sürekli artışını ve buna karşılık ücretsiz aile işçiliğinin giderek azalışını göstermektedir. Kendi hesabına çalışanların oranında da sürekli bir düşüş yaşanmaktadır. Bu değişme eğilimlerinin kent nüfusu içinde daha da belirgin bir hal aldığını da söyleyebiliriz.

Çalışan nüfusun sektörel, mesleki dağılımı ve mesleki konumuna ilişkin değişim eğilimlerini gösteren veriler Türkiye'de orta sınıfların gelişimine ilişkin çeşitli ipuçları vermektedir. Bu sayısal veriler Türkiye'de orta sınıfın önemli bir potansiyele sahip olduğu yargısını destekler niteliktedir. Bu destek, birçok gelişmiş ülkeden farklı olarak hâlâ güçlü bir eski orta sınıfın varlığı için de geçerlidir. Orta sınıfın ücretli kısmı (yeni orta sınıf) toplumda en fazla genişleyen kesim olmaya adaydır. Bununla birlikte orta sınıfın küçük girişimciler kısmının (eski orta sınıf) da yapısal bazı nedenlerden dolayı daha uzun süre varlığını sürdüreceğini ileri sürebiliriz.

ABSTRACT

The stages in the process of the development of the middle classes are being examined in correspondence with the type of the class concerned in this paper. Those factors which influence the developments of old and new middle classes are being studied separately. Beside those effective factors which provide really important potential to the old middle classes (which is completely different from the developed countries) are also being discussed.

³⁷ a.g. eserler.